

Artillerie-Inrichtingen van het Rijk, Delft / Eurometaal, Zaandam

Al vanaf 1679 is er in Delft sprake van een affuiterij gevestigd in de Houttuijnen. De keuze voor Delft voor het vestigen van een wapenfabriek valt te verklaren uit de ligging van de stad, centraal in Holland en ver achter de Waterlinie en vanwege de aanwezigheid van een viertal van 's Lands magazijnen. Het bedrijf omvat een drietal werkplaatsen: een affuiterij, een radmakerij en een smederij. Uit de spaarzame informatie valt op te maken dat er omstreeks 1750 27 mensen werken: zes houtbewerkers, vier smeden en zeventien geweer makers. De vereniging van de Noordelijke en de Zuidelijke Nederlanden in 1815, die een buffer moet vormen tegen Frankrijk, heeft verstreckende gevolgen voor het bedrijf. Alle binnen de stad gelegen onderdelen worden samengevoegd en onder één directie geplaatst. De affuiterij groeit van 120 naar 190 werklieden en het aantal smidsvuren wordt uitgebreid naar dertig.

De oostzijde van de Artillerie-Inrichting van het Rijk te Delft.

ijzergieterij

In 1830 wordt besloten een ijzergieterij op te richten om het wegvallen van leveranties uit Luik te compenseren. Een jaar later wordt het bedrijf voorzien van een stoommachine. Voor het maken van assen ten behoeve van affuiterij en voertuigen wordt in 1840 een grofsmederij ingericht die apart wordt voorzien van een stoommachine met een vermogen van tien pk om de staarthamer aan te drijven. Er is sprake van een gestadige productiegroei. Eind jaren dertig worden er wegens gebrek aan vakbekwame vormers Duitse en Engelse werklieden aangetrokken. In 1841 werken er 104 man. In de eerste dertig jaar van het bestaan van de ijzergieterij worden er uitsluitend ronde projectielen gemaakt. In 1871 beschikt de ijzergieterij over twee stoommachines die echter al in 1877 worden vervangen door één machine van 25 pk. Het groeiend gebruik van staal doet de inrichting besluiten om in 1884 een kleine kroezenstaalsmelterij in het bedrijf te vestigen voor de vervaardiging van wapenonderdelen, die daarvoor van gietijzer of van het kostbaardere smeedijzer werden gemaakt. In 1887 vindt er een reorganisatie plaats. De werkplaatsen voor draagbare wapens, de ijzergieterij, de pyrotechnische school en

de constructiewerkplaatsen te Delft komen onder de leiding van één directeur van de Artillerie-Inrichtingen. Vanwege ruimtegebrek in Delft, maar ook uit de overweging dat Amsterdam verder achter de Waterlinie ligt en de 'Stelling Amsterdam' als het laatste bolwerk in de landsverdediging wordt beschouwd, wordt in die omgeving gezocht naar een nieuw terrein, dat wordt gevonden in het Hemveld nabij Zaandam. Tussen 1895 en 1899 worden de patroonfabriek, de vuurwerkerij en de projectiefabriek met ijzergieterij, onder de naam van munitiefabriek op het Hemveld gevestigd. Tegen de achtergrond van de Eerste Wereldoorlog voert het bedrijf de productie op en bereikt in 1917 haar grootste omvang met ruim 8400 personeelsleden. In het eerste naoorlogse jaar zakt het personeelsbestand terug naar 5160 en aan het eind van de jaren twintig zijn het er nog 'slechts' 2600. De oplopende spanningen in de jaren dertig laat daarentegen weer een groei zien. 1937: 2400, 1938 3400 en 1939 5300 werknemers.

N.V.

Eind 1941 wordt het staatsbedrijf omgezet in een N.V. en heet dan N.V. Nederlandse Machinefabriek Artillerie-Inrichtingen. De omzetting tot particulier bedrijf is mede ingegeven om van de oorspronkelijke doelstelling: het vervaardigen van oorlogsmateriaal af te kunnen wijken en zogenaamde 'vredeproducten' te kunnen maken in de vorm van gereedschap, meetmiddelen en landbouwwerktuigen. Eind 1944 komt het bedrijf stil te liggen. Het resterende personeel duikt in zijn geheel onder. De fabriek wordt door de bezetter vrijwel geheel leeggeplunderd. Na afloop van de Tweede Wereldoorlog wordt de omzetting tot een N.V. gecontinueerd, zij het dat in de doelstelling oorlogsmateriaal weer wordt opgenomen.

In 1957 beschikt het bedrijf over munitiefabrieken voor alle kalibers, een wapenfabriek en een wapenrevisiebedrijf en een fabriek voor gereedschapswerktuigen waar ook meetmiddelen en bankschroeven worden gemaakt. Omdat de vorm van N.V. oneigenlijk wordt gevonden voor een bedrijf waarvan de aandelen in staatshanden zijn worden er met regelmaat wetsontwerpen gemaakt om een andere structuur aan het bedrijf te geven. Eerst in 1958 wordt een wet aanvaard die per 1 januari 1959 het Staatsbedrijf Artillerie-Inrichtingen instelt. De fabricage van munitie is een sterk wisselende markt samenhangend met internationale verhoudingen en politieke spanningen tussen naties en machtsblokken. Vanwege een dalende behoefte aan munitie wordt de militaire productie op 1 januari 1973 overgenomen door Eurometaal een N.V. waarin de Nederlandse staat 70% van de aandelen bezit. De civiele productie is ondergebracht in N.V. Gereedschapswerktuigenfabriek 'Hembrug' De Hembrug is later verplaatst naar Haarlem. Eurometaal is in 2003 gesloten.

Archieven: Archief Artillerie-Inrichtingen in: Nationaal Archief te Den Haag (1813-1941)

Literatuur: M.G. de Boer, Honderd jaar machine-industrie op Oostenburg (Amsterdam 1927) p. 23; J.M.M. Cuijpers en H.E.M. Mettes, Inventaris van het archief van het Ministerie van Defensie: Artillerie-Inrichtingen, 1813-1941 (1942-1972) (Den Haag 1999); H. Nägele en D. Schaap, *Geen oorlog, geen munitie: de geschiedenis van 300 jaar militaire produktie* (Haarlem 1979); J.C. Westermann, *Geschiedenis van de ijzer- en staalgieterij in Nederland in het bijzonder van het bedrijf van de Nederlandsche Staalfabrieken v/h. J.M. de Muinck Keizer N.V.* (Utrecht 1948) p. 43, 59, 167; G.A.A. de Just de la Paisierès, *Industriël Nederland* (Haarlem 1921) dl 2, p. 25-27

Dik Nas / Elahuizen, 10 augustus 2014